

Grad kao tekst (V)

Ulicom do rehabilitacije

Grad kao tekst predstavlja arenu političkih diskursa i praksi u kojoj se kulture neprestano reprodukuju i transformišu, a istraživanje kako se tekst grada i uopšte krajolici kreiraju i koriste istovremeno govori o načinima na koje grad kao simbol osnažuje ili stvara značenja u vezi sa političkom sferom i kolektivnim identitetima, piše u uvodu knjige iz koje su Dani u nekoliko nastavaka prenijeli dijelove poglavlja Glavni grad kao tekst

Piše: **Srđan Radović**

Velikom broju ulica u Zemunu je 2004. prome-njen naziv, među kojima su neke dobile svoja prethodna imena, a neke nisu - osim pojedinih osoba koje iz nekog razloga nisu zaslužile da dobiju nazad imena ulica, predratna imena ulica koja nedvosmisleno podsećaju na neka-dašnje nemačke stanovnike zemunskog Novog Grada nisu vraćena, već su im data nova - Ulica Mladena Stojanovića tako nije postala Štracova, već Atanasi-ja Pulje, Ognjena Price postaje Đorđa Čutukovića umesto Baden-ska, Petra Drapšina Ulica Živka Petrovića a ne Vendelino-va/Svetog Vendelina itd. Iste godine je simptomatično prome-njen naziv i Tvorničkoj ulici (u Ulicu Aleksandra Dubčeka), iako se ova ulica tako zvala još od svog nastanka pre Drugog svet-skog rata.

Arbitrarnost je neizbežna i pri procesu restauracije pređašnjih naziva ulica koja je takođe sprovedena (sa proizvoljno oda-branim istorijskim periodom iz kojega se uzima ulični naziv), gde je za brzu dekomemoraciju određenih ljudi i/ili pojmova bio prigodan i povratak na stanje toponimije u vreme nemačke okupacije (te je tako Ulica Milana Ilića Čiče dobila ime Ulica vile Ravijojle što je bio njen naziv od 1943. - 1946., a ne Ninčičeva kako se zvala do 1943.; isto tako je Moslavačka ulica postala Kamenorezačka kako joj je bio naziv za vreme okupacije). Ono

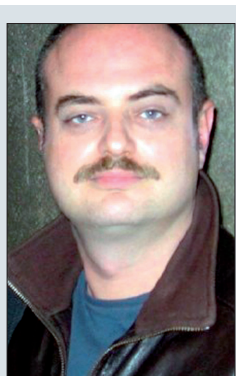
što posebno razlikuje preime-novanja u ovom periodu u odnosu na prethodna je masovnije menjanje imena ulicama kojima je to i prvobitno ime - tako ni "mlađi delovi grada" koji su nešto ranije bili zamišljeni kao "utočište" boraca i ostalih koji su "počišćeni" iz starijih kvartova, nisu više pogodni da nose određene ulične table. Originalni nazivi ulica na Mirijevu, Žarkovu, Vidikovcu i drugde, takođe su predmet revizije, koja ide i do menjanja ulica nazvanih po poginulim antifašističkim borcima, novoskrojenim vernakularnim odrednicama - tako je npr. Partizanska ulica na Vidikovcu prozvana Vidikovački venac, a Ulica Franje Ogulinca ulicom Zvezdarskih jelki.

IDEOLOŠKI KONTEKST ovakvih postupaka možda najslikovitije prikazuje slučaj Ulice Alije Alijagića koja je 2005. preimenovana u Ulicu Milorada Draškovića - istorijska ironija da ulicu nazvanu po atentatoru dobije njegova žrtva ne samo da svedoči o privremenosti zvaničnih verzija istorije, već i o cilju ovakvih preimenovanja da "izokrenu" i "prerade" sliku istorije i nacije i putem uličnih tabli. Da je takav slučaj i u najnovije doba, te da se ne radi o vraćanju starog nazivlja i ispravljanju "toponimijskog nasilja" prethodnih vladodržaca, svedoči i ulica jednog drugog atentatora u centru Beograda, po kome je ulica nazvana nakon rata, 1947., a čije ime nije na listi čekanja za preimenovanje - pređašnjom logikom, Ulica Ga-

vrila Principa bi trebalo da postane ulica Franje Ferdinanda. Da nije u pitanju simboličko distanciranje od nasilnih metoda u politici, svedoči i brižno čuvanje i drugih uličnih toponima povezanih sa Mladom Bosnom koje su mahom uveli komunisti, a imenovanje jedne ulice po Apisu (bivša Igmanska 1. prilaz, sada Apisova ulica) 2004., koji je pred srpskim vojnim sudom u Solunskom procesu osuđen za teška krivična dela, a rehabilitovan pred komunističkim sudom posle rata, ilustruje da principijelnost u "premotavanju istorije" retko može da bude prisutna, i da je oportuna selektivnost češće njena karakteristika.

Očito da restauracija odonima nije cilj preimenovanja s obzirom na to da se zadržavaju nazivi "prihvatljivog" istorijskog i/ili simboličkog sadržaja, čak i ako su u gradski tekst uvedeni od strane "neprihvatljivih" vladodržaca, već je pre u pitanju, i u ranijim epohama viđeno, krojenje grada kao teksta izbacivanjem i/ili marginalizovanjem trenutno "neodgovarajućih" imena ili pojmova, i instaliranjem politički i simbolički više "odgovarajućih", čime se ovakva praksa pokazuje kao jednako politički motivisana, koliko i ona (pređašnja) koja se pokušava "ispraviti" i osuditi.

(De)komemoracija u odonimiji Beograda poslednjih skoro dvadeset godina otkriva više aspekata identitetskih politika u društvu zahvaćenom intenzivnim promenama (osim onih o kojima je bilo govora, to su još i

O autoru

Srđan Radović (1976, Titograd) je etnolog-antropolog, saradnik Etnografskog instituta SANU. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Autor je i knjige *Slike Evrope: Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka* i više naučnih radova, prikaza i kritika. Bavi se istraživanjem politika identiteta i sjećanja u vezi sa konstrukcijom javnog prostora i kulturnog naslijeđa.

npr. simboličko prisustvo/odsustvo oznaka manjinskih zajednica u gradskom tekstu, učitavanje simboličke geografije nacije u prestoničku toponimiju itd.). To se, na primer, odnosi i na spomenuto izbegavanje rekomemoracije ulica u Zemunu koje ukazuju na nekadašnje nemačke stanovnike, a koje je istovremeno praćeno komemoracijom niza ulica u gradu po etnonimima iz daleke prošlosti (Keltska ulica, Tribalska ulica i sl.) što može ukazivati na to kakva se etno-istorijska slika glavnog grada pokušava učitati kroz urbanu toponimiju.

Osim rupe na mestu znatnog dela istorije 20. veka, kreira se u određenoj meri i simbolička praznina po pitanju novovekovne istorije grada, bar u domenu prisustva drugih etničkih grupa u povesti Beograda - preko toponima se naglašava dugo trajanje grada, ali se mnoge epizode izostavljaju (a što je u značajnoj meri analogno sa već spominjanim trendovima u Sarajevu i Zagrebu). Simboličko isticanje drevnosti ide dotle da se istodobno distancira od najrecentnije prošlosti i nalazi spona sa najstarijom - paradoksalno, ulični nazivi u gradskom području Beograda u 21. veku ne povezuju prostor grada sa, naprimera, partizanima (nakon preimenovanja Partizanske ulice i Partizanskog puta), dok ga istovremeno povezuju sa rimskim legijama

(Ulica Četvrte Flavijeve legije u Višnjici, nekadašnja Dunavska). One su i deo šireg procesa rekonfiguracije arhiteksture koja se ostvaruje i preinačavanjem naziva objekata i ustanova po gradu, intervencijama u spomeničko nasleđe i sl. Može se reći da različita preinačavanja delova urbanog teksta sinergetski dovode do razgradnje, modifikacije i izgradnje određenih aspekata identiteta grada kao celine, pri čemu je promena urbanih toponima najredovniji i najčešći segment ovakve transformacije.

Iako već sama dekomemoracija predstavlja simbolički i diskurzivni kvalitet per se, uputno je primetiti i šta se u talasu preimenovanja nakon 2000. u Beogradu novim imenima komemoriraju. Dok spisak imena i pojmova koji nestaju manje-više jasno govori šta se pokušava izbrisati i/ili zaboraviti kroz promene u nazivima ulica i trgova, recentne identitetske strategije naoko kao da ne otkrivaju šta se upisuje u urbani tekst umesto baštine socijalizma i NOB, te sporadičnih odonima iz bivše države. Od šume jelki i vila koje nalaze svoje mesto na beogradskim ulicama, teško je prepoznati drvo. No, poneka mladica ipak se raspoznaje među stotinama novih imena i pojmova uvedenih na gradske ulice u ovom veku.

ULICE SU, između ostalog, imenovane po mnogim zaslu-

Budak se provukao na mala, odlazi na velika vrata

Očito da restauracija odonima nije cilj preimenovanja s obzirom na to da se zadržavaju nazivi "prihvatljivog" istorijskog i/ili simboličkog sadržaja, čak i ako su u gradski tekst uvedeni od strane "neprihvatljivih" vlastodržaca

žnim predratnim i posleratnim domaćim i stranim javnim ličnostima, gotovo listom respektabilnih profesionalnih biografija, i većinom politički neutralnim. Međutim, među gusto kucanim redovima odluka o (pre)imenovanju ulica stidljivo su "prošvercovana" i nekolicina imena koja doživljavaju svojevrstu "toponimijsku" rehabilitaciju i legitimizaciju. Tako su svoje ulice u Beogradu dobile mnoge ličnosti čija se istorijska uloga percipira, najblaže rečeno, na veoma suprotstavljene načine: episkop Nikolaj Velimirović, Justin Popović, kvislinški komesar za izbeglice Toma Maksimović, četnički ideolog Dragiša Vasić, književnik Grigorije Božović, Jovan Rašković itd. Izostanak gotovo ikakve javne reakcije (za razliku od nekih prethodnih slučajeva) možda je povezan i sa činjenicom da su ovi nazivi mahom dodeljeni ulicama u prigradskom, i slabo frekventnom, zemunskom naselju Altina.

Činjenica da se pojedini kontroverzni nazivi prilično tiho instaliraju, bez otvorene simboličke demonstracije koja često prati promene nazivlja, govori o nesigurnosti ovakvog preoblikovanja grada kao teksta - identitetske politike se ostvaruju i nenametljivo i posredno, a politički "paket" se u urbanu toponimiju u ovakvim slučajevima učitava gotovo tajno, i to često preko uličnih tabli u perifernim naseljima.

Za razliku od prethodnih preimenovanja, ne samo kod nas, poslednji talasi komemoracije u urbanoj toponimiji ne bi se mogli okarakterisati kao tzv. ritual revolucije s obzirom da nedostaje otvoreni proklamacijski efekat rekonfiguracije gradskog teksta. Azarjahu navodi da se intervencije u urbanoj toponimiji sprovede glatko i glasno kada je na delu autoritarna vlast ili je prisutan opšti društveni konsenzus. U obratnom slučaju, promene nailaze na protivljenje i često postaju predmet političke borbe. Verovatno svest o nepostojanju opšte, ili većinske, podrške značajnom delu nove komemorativne simbolike (a u značajnoj meri i dekomemoraciji) uslovljava odsustvo otvorene proklamacije o uvođenju novih elemenata identiteta u arhiteksturu, te sprovođenje "posrednih" strategija pri re-

konfiguraciji gradskog simboličkog prostora, poput transfera značenja na novi odonim, ili tihe komemoracije na prostornoj (i simboličkoj) periferiji.

Slično procesu premeštanja toponima koji se dekomemorišu iz centra na periferiju (i prostornu i simboličku), pri komemoraciji osoba ili pojmova, a koji trenutno nisu društveno nesporni simboli, ne ide se na izravno učitavanje u opšte vidljiv urbani (i simbolički) prostor centra (ili blizu centra), već u manje prominentan prostor periferije, često ne da bi ostali na toj periferiji, već moguće sa intencijom da se, poput predloženog transfera Slobodana Jovanovića iz Višnjice u Stari Grad (i sa ruba nacionalne mitologije u njeno središte), u odgovarajućem trenutku počnu približavati i prostornom i simboličkom centru. Da je takav slučaj svedoči komemoracija Slobodana Jovanovića skoro deset godina nakon prvog, neuspelog pokušaja seljenja sa periferije u centar, kada je plato ispred Pravnog fakulteta u decembru 2011. svečano, uz prisustvo visokih zvanica, nazvan Plato Slobodana Jovanovića.

Svest o mogućnosti ovakvog političko-odonimskog transfera simbola očito postoji i među nadležnim "preduzetnicima identiteta i sećanja" - zalaganja pojedinih članova nadležne beogradske komisije da se Justin Popović, Nikolaj Velimirović i drugi, centralnije smeste u prestonici nisu

prihvaćena argumentom da bi u tom slučaju i zastupnici dekomemorisane mitologije tražili povratak imena određenih osoba i pojmova nazad u (simbolički) centar. I bez transfera u centar, tiha, periferna komemoracija posredno znači i tihu normalizaciju i legitimizaciju - prihvati li se ocena da je "ulična tabla najjeftinija forma spomeničkog kipa", ostaje činjenica da je spomenik nekome (ili nečemu) podignut, bez obzira na to koliko je vidljiv i gde je smešten.

REVIZIJA I REHABILITACIJA: Kao što i u prestoničkoj topografiji bitan aspekt u simboličkom obeležavanju prostora predstavlja relacija centar-periferija, slično se može reći i na nacionalnom nivou. Javna reakcija i prepoznavanje određene (de)komemoracije zavisi i od toga u kojem delu grada, centralnom ili rubnom, dolazi do promene odonima/simbola - što je simbol koji nestaje/nastaje udaljeniji od, pre svega simboličkog, centra grada (ali i nacije), reakcija i/ili prepoznavanje su manje izvesni ili burni. Isto to može se reći i za društvo u celini - imenovanje na primer trgova u unutrašnjosti Srbije po Milanu Nediću i Draži Mihailoviću naišlo je na slabu reakciju (svakako prestoničke javnosti) upravo zbog perifernosti većine gradova u unutrašnjosti u opštoj kulturnoj slici Srbije.

O značaju fizičkog i simboličkog lociranja određenih toponi-

Nekad Bulevar AVNOJ-a danas je Bulevar Zorana Đinđića

I bez transfera u centar, tiha, periferna komemoracija posredno znači i tihu normalizaciju i legitimizaciju - prihvati li se ocena da je "ulična tabla najjeftinija forma spomeničkog kipa", ostaje činjenica da je spomenik nekome (ili nečemu) podignut, bez obzira na to koliko je vidljiv i gde je smešten

ma što bliže urbanom i simboličkom centru svedoče i rasprave o preimenovanju ulica nazvanih po Mili Budaku u Hrvatskoj - žučne diskusije vodile su se u gradovima u kojima su po Budaku nazvane ulice koje se nalaze u centru, ili blizu centra grada, poput Zadra i Splita, dok je ova rasprava skoro u celosti mimoišla manje gradove u kojima je Mile Budak bez pompe i tiho dobio svoje ulice. Slično je bilo i pri posećivanju ulica i trgova širom Srbije po Zoranu Đinđiću - i davanje i oduzimanje njegovog imena ulicama po unutrašnjosti zemlje desilo se uglavnom u tišini i bez glasnih reakcija. Međutim, preimenovanje Bulevara AVNOJ-a na Novom Beogradu u Bulevar dr. Zorana Đinđića postalo je prvorazredna društveno-politička tema 2007., između ostalog jer je nazivanje jedne od središnjih arterija dela grada koji funkcioniše kao njegov sekundarni centar (pa i kao bitan centar države, sa sve većom koncentracijom ustanova političke, društvene i finansijske moći u tom delu grada) prepoznato od strane nekih političkih aktera i kao simbolički čin (što ranija preimenovanja drugde najčešće nisu izazvala), a istovremeno i kao akt koji se mogao upotrebiti kao povod za vođenje političke borbe.

Celokupan slučaj, čiji će kontekst i dugo trajanje biti razmatrani kasnije u tekstu (na primer, 25. maja 2008. ovaj bulevar je osvanuo oblepljen i plakatima sa natpisom "Ulica Slobodana Miloševića"), izneo je na videlo u ogoljenoj i radikalnoj formi političku zasnovanost i iniciranje politike preimenovanja u tranzicijskim zemljama.

Nazivanje gradskih ulica i trgova po osobama i pojmovima koji simbolizuju kvislinške i kolaboracionističke strukture sprovedeno je u mnogim zemljama bivše Jugoslavije od početka devedesetih godina 20. stoleća. U pojedinim je državama ovaj trend vremenom jenjavao, a u nekim se skorije počeo zahuktavati. S jedne strane, u Hrvatskoj se sa odmakom od rata počelo sa postupnim brisanjem ovakve javne simbolike, što je najočitije došlo do izražaja preko odluke Vlade da 2004. ukloni spomen-obeležja Juri Francetiću u Slunju i Mili Budaku u Svetom Roku kraj Lovinca. Do danas je u

Hrvatskoj tako ostalo jedanaest ulica nazvanih po Budaku (te jedna po 10. travnju/aprilu, datumu proglašenja tzv. NDH), a aktuelni hrvatski ministar uprave je pokrenuo inicijativu za njihovo brisanje putem utvrđivanja ustavnosti ovakvih imenovanja.

U Sloveniji, pak, iako je u sferi historiografije revizionizam dostigao možda i najdalje domete u bivšoj Jugoslaviji, po pitanju prostorne memorijalizacije nije dolazilo do značajnije devastacije i brisanja spomena na recntnu prošlost. S druge strane, spomenička komemoracija kvislinških snaga nije išla na personalizaciju nosilaca kolaboracije, već više na izgradnju memorijala koji su emanirali "etos žrtve", često na mestima likvidacije ili pogibije domobranaca, a sa ciljem proklamovanog "nacionalnog pomirenja", kako ga je koncipirala slovenačka desnica. Istovremeno, imenovanje javnih površina po prominentnim kvislinzima je bilo znatno ređe nego u drugim postjugoslovenskim društvima.

U SRBIJI SE revizionistički talas (i po pitanju memorijalizacije u javnom prostoru) počeo značajnije valjati nakon 2000. i po pitanju podizanja spomen-obeležja i nazivanja javnih površina po pripadnicima kolaboracionističkih i kvislinških snaga (koje vremenom doživljavaju delimičnu rehabilitaciju, a pojedini ma se čak pripisuje i antifašistički karakter). Prvi je spomenik Draži Mihailoviću podignut još 1992. na Ravnoj Gori u zapadnoj Srbiji, svakako ne kao službena inicijativa, ali je uglavnom bio tolerisan od tadašnjih srpskih vlasti. U međuvremenu se broj statua vođe četničkog pokreta povećavao, tako da u Srbiji postoje još bar tri (u Lapovu, Ivanjici i Subjelu kod Kosjerića), nekoliko u BiH (Udrulje kraj Višegrada, Petrovo na Ozrenu, u Brčkom je stajalo poprse doneseno 1997. iz Vukovara), te u okviru groblja u Severnoj Americi. Ulice i trgovi nazvani po njemu vrlo su česti u Republici Srpskoj (Istočno Sarajevo, Bijeljina, Ugljevik i dr.), dok se u Srbiji po njemu izgleda za sada zvanično zovu samo trg u Lapovu, te ulice u mačvan-skim selima Dublje i Klenje.

U nestrpljivom iščekivanju zvanične odonimske memorija-

Za razliku od prethodnih preimenovanja, ne samo kod nas, poslednji talasi komemoracije u urbanoj toponimiji ne bi se mogli okarakterisati kao tzv. ritual revolucije

Lola Ribar: Tužno je kad te smijeni Draža Mihailović

lizacije, građani i stranački predstavnici su katkad neformalno stavljali table sa imenom četničkog vođe u više gradova: 2005. u Kragujevcu ("prekrstivši" Ulicu Ive Lole Ribara), 2011. u Kuršumlji (ovaj put je konverziju prošla Ulica Svetog Save) i dr. (...)

Ova žurba da se čim pre, a ako treba i neoficijelno, preimenuju ulice po istaknutim ličnostima koje su bilo saradivale sa okupatorom 1941.-1945., bilo osuđene od strane posleratnih vlasti iz različitih razloga, možda nije samo rezultat identitetskih politika i politika sećanja pojedinih društvenih grupa, već je moguće uzrokovana i praktičnijim razlozima. Simptomatična je uloga prostorne komemoracije, na prvom mestu službenog imenovanja ulica i trgova, u procesu javne i sudske rehabilitacije pojedinih osoba. Opštoj javnoj rehabilitaciji poznate srpske glumice Žanke Stokić (a koja je sudski rehabilitovana pred kraj svog života ukidanjem presude o gubitku srpske građanske časti), koja se iskazuje kroz imenovanje važne glumačke nagrade njenim imenom i gotovo unisono afirmati-

vnm, a sve češćim, prikazima u medijima, prethodilo je imenovanje beogradske ulice u kojoj je živela njenim imenom.

Isto tako, Grigorije Božović, književnik koji je zbog javne delatnosti u toku okupacije osuđen na smrt pred vojnim sudom 1944., dobio je svoju ulicu u Beogradu 2004. (a srednja škola u Zubinomu Potoku nazvana je po njemu), a sudski je rehabilitovan četiri godine kasnije. Dragiša Vasić, vodeći ideolog i druga ličnost četničkog pokreta u Drugom svetskom ratu (osuđen kao "izdajnik naroda" 1945.), memorijalizovan je preko jedne beogradske ulice 2004., a rehabilitovan na Okružnom sudu u Beogradu 2009. (...)

Sudski proces za rehabilitaciju Draže Mihailovića je 2013. i dalje u toku, a zahteve za rehabilitaciju Milana Nedića je u više navrata tražilo nekoliko političkih stranaka i grupa građana. Čini se kao da su pomenute ličnosti, a i neke druge, zaslužile javni spomen preko naziva ulica ne samo kao sredstva revizije pamćenja na noviju istoriju, već i kao kvalitet koji će lik i delo određenih pojedinaca dodatno legitimisati pred sudskom ili političkom instancom. Kao što je 2005., prilikom političkog dekretiranja četničkih snaga kao antifašističkih u Skupštini Srbije, na pitanje da li je ta odluka u suprotnosti sa istorijskim činjenicama jedan poslanik odgovorio "pa kako, molim vas, pa to piše i u školskim udžbenicima", i odonimska komemoracija, poput revidiranih istorijskih udžbenika, daje dodatno pokriće za pozitivnu evaluaciju nečijeg lika i dela, bilo pred sudom istorije, sudom politike, ili tek običnim sudom.

Koliko su ove strategije legitimisanja ranije proskribovanih ličnosti (preko prostorne komemoracije, istorijske revizije, sudskih odluka i sl.) međusobno koordinisane, nije moguće precizno reći, makar akteri u sprovođenju ovakvih postupaka vrlo često dolaze iz sličnih političkih i društvenih krugova. I preko ovakvih slučajeva, prostorna memorijalizacija i službena komemoracija putem nazivanja saobraćajnica se dokazuje kao mnogo bitnija od tek pukog označavanja prostora, i pokazuje svoju suštinski političku i ideološku prirodu. **(Kraj)**